

IDENTIFIKACIJŲ PAIEŠKOS DEŠIMTMEČIO PRADŽIOJE IR PAVELDĖTŲ ĮVAIZDŽIŲ TRAJEKTORIJS

10-ojo dešimtmečio pradžią kaip kintančios tapatybės laiką vaizdžiai apibūdino Marcelijus Martinaitis:

Esame tarp nepriklausomybės ir laisvės. Tačiau viduje jau prasidėjo visuotinė fermentacija, viskas ir visur rūgsta, burbuliuoja, pučiasi, lipa per kraštus. O kas išpužios, išlips, niekas dar negali pasakyti, nes kiekvienas davė savo raugo, kitokio skonio ir kitaip kvepiančio¹.

Kultūrinės tapatybės neaiškumą lydėjo sociokultūrinių permainų sąlygota „kūrybos negalia“. Gaveliui buvo „labai sunku rašyti, nes kaip niekad parūpo realus gyvenimas“². Čigriejus prisipažino, jog „sunkiai klostosi eilės, mat ateina ne eilių, o tikrų dokumentų rašymo metas“³. Avyžius atviravo, kad dvasiškai slėgiančioje atmosferoje „sunku sėst prie rašomojo stalo, nes įkvėpimas neateina“⁴. Martinaitis iškėlė paradoksalią menininko ir laisvės įtampą: nelaisvės situacija duoda daugiau impulsų kūrybai⁵, o „rašyti laisviems yra nepalyginamai sunkiau“⁶.

Kuriant pamatus naujoms kultūrinėms laikysenoms, pirmiausia atrodė svarbu susivokti ankstesnę.

Sovietmečio patirties interpretacijos

Keičiantis krašto sociopolitinio gyvenimo tonacijai, naujas etapas visuomet gręžiasi perinterpretuoti ankstesnįjį. Nepriklausomybės dešimtmetis išplėtojo tirštą ir prieštarinę pasakojimą apie sovietmetį. Atsiradusios skirtingos istorijos versijos, atgalinės identiteto projekcijos, politiniai ir istoriniai pervertinimai dar laukia išsamių tyrimų. Rašytojų bendruomenė, ypač vyresnės kartos, taip pat pirmaisiais metais jautė stiprų poreikį apmąstyti savo santykį su sovietmečio patirtimi ir literatūriniu paveldu (tai reiškė – ir su savo pačių kūryba). Į viešumą iškilo atsineštas sunkus emocinis krūvis – nuoskaudos ar pagieža dėl prarasto laiko, kūrybinio žlugdymo, kolegų skriaudų, kurias norėjosi iškalbėti ir bent taip iš dalies atlyginti. Sovietmetinė praeitis tapo diskusijų objektu ir konfliktų, kuriuose vyravo politiniai argumentai, priežastimi.

Pirmasis impulsas, apėmęs nemažai literatūros lauko* dalyvių, buvo emocionalus ir rituališkas atsiribojimas nuo „ano meto“ bei noras „gimti iš naujo“ pasikeitusiai realybei (Algimantas Bučys sakėsi lauze sudeginęs devynias savo knygas⁷). Garsėjo kaltės diskursas, papildomas reikalavimu atgailauti, o

¹ Marcelijus Martinaitis, „Lietuviškos teisybės beiėškant“, *Pergalė*, 1990, Nr. 12, p. 176.

² „Be užuolankų: Ričardas Gavelis atsako į Vytauto Rubavičiaus klausimus“, *Literatūra ir menas*, 1991, lapkričio 16.

³ Henrikas Čigriejus, „Pažaidimai su žarija“, *Metai*, 1991, Nr. 5, p. 118.

⁴ Jonas Avyžius, „Ko pritrilo rašytojai“, *Literatūra ir menas*, 1992, sausio 4.

⁵ „Kirvarpos sindromas: Liudvikas Jakimavičius kalbasi su Marcelijumi Martinaičiu“, *Metai*, 1991, Nr. 12, p. 102.

⁶ „Metas, kai pranašai pasitraukia: Svečiuose poetas Marcelijus Martinaitis“, *Dienovidis*, 1990, spalio 26–lapkričio 2.

* Literatūros laukas – turima omeny prancūzų sociologo ir filosofo Pierre'o Bourdieu (Pjero Bordjė) pasiūlyta „diskursyvinio lauko“ sąvoka, kuri vartojama apibrėžti savarankiškas visuomenėje funkcionuojančias kultūrinių verčių sferas – mokslo, religijos, teisės, politikos, biurokratijos, rašytojų, meno, literatūros. Laukas – tai objektyvių santykių tarp pozicijų tinklas arba išsidėstymas. Perteikdamas savąją lauko sampratą, P. Bourdieu dažnai jį lygina su žaidimu. Lauko struktūrą nusako jėgos santykiai tarp žaidėjų, jų iliuzijų ir kozirių. (Red.)

⁷ „...Sausio naktį sudeginau 9 savo knygas iš 12 išleistų: Su rašytoju Algimantu Bučių kalbasi Romas Daugirdas“, *Literatūra ir menas*, 1996, lapkričio 7.

su juo – ir menininko kaip sovietmečio „kaltojo“ vaizdinys. Tekstuose pasirodydavo demonstratyvūs, išorinio įspūdžio siekiantys pareiškimai „esu kaltas“, imperatyvūs raginimai pripažinti, išpažinti ir apšalyti. Tipiškas pavyzdys yra Alfredo Guščiaus teiginys: „pagrindinė mūsų, kritikų, pareiga šiandien – atgailavimas, sąskaitų su savo sąžine suvedimas“¹. Problemiškesnėse refleksijose kalbėta apie nekaltojo kaltę, kai „prisipažįstame buvę budelių ir niekintojų bendrininkais vien todėl, kad kentėm jų daromą piktą mums“²; kaltę už politinį naivumą, nesustabdytą kultūros, istorijos, žmonių niekinimą³. Ji buvo įrašyta ir oficialiame 1990 m. LRS dokumente apie organizacijos praeitį: „Lietuvos rašytojų sąjunga suvokia šių veiksmų žalą ir savo paveldėtą kaltę“⁴.

Kartu viešos laikysenų metamorfozės sulaukdavo ironijos: „du plunksnos broliai patiesė *Literatūroj ir mene* savo nekaltybes. Tai buvo užkrečiamas virusas, iš karto visuomenėj kilo banga, dar penki tūkstančiai nekaltybių atsirado. Ir mes pasidarėm nekaltybių visuomenė“⁵. Virsmų dviprasmybę ir kategoriškų interpretacijų slidumą atskleidė Aputis, papasakodamas apie žmogų, kuris televizijoje giriasi ardęs sovietizmo sienas, o iš tiesų Atgimimo išvakarėse pats primygtinai iš prozininkų reikalavo „sudėlioti kaip tik autoriaus išmėtytas sovietizmo plytas“⁶.

Profesinėje bendrijoje aiškinantis elgsenas sovietmečiu, greta prisiimamos ar kitam primetamos „kaltojo“ žymės, buvo atsiradęs žodis „buvusysis“. Jis funkcionavo ne kaip istorinė, praeities laiką nurodanti sąvoka, bet kaip vertybiškai suskirstanti ir menkinanti etiketė, lipdyta sovietmečio literatūros lauko ryškesniesiems, labiau pripažintiems (kaip sinonimai vartoti „uniformuotasis“ ir „tarnautojas“). Tokių epitetų iškilimas liudija vidines konfrontacijas ir vienu narių pastangas pasinaudojant naujomis aplinkybėmis simboliškai iš literatūros avanscenos išstumti tuos, kurie anksčiau jos hierarchijoje užėmė aukštesnę vietą. Trinties pavyzdys gali būti Almis Grybausko replika „Buvusiųjų balius“⁷ apie 1991 m. LRS suvažiavimą ir Juditos Vaičiūnaitės atsakas: „man ne visai suprantamas Almis Grybausko įniršis [...]. Juk jis toks pat buvusysis (kaip ir aš), leidęs tarybiniais metais eilėraščių knygas“⁸.

Nuosaikešnis požiūris pripažino konformizmo problemą („Pirtelėse esam ant vienos laktos sėdėję su tais, apie kuriuos norėjome kai ką pasakyti... Bet kai su kuo nors nuogas pabūni, tai pasidarai lyg ir brolis“⁹), tačiau kvietė nepulti į kraštutinumus ir, prieš gulantis visiems kryžium, praeitį ramiau ir atidžiau paanalizuoti¹⁰. Anot Apučio, „Prieš eidami su pjūklų į kokią nors kultūros medžių giraitę, stabtelkim ir pagalvokim. [...] Žmogiškai pagalvoję, krikščioniškai susimąstę ar tik nepanorėtume kabinti pjūklą ant vinies“¹¹.

Dalis literatū bendruomenės (dešimtmečio pradžioje sudariusi mažumą) kvietė sovietmečio palikimą laikyti neatskiriamu lietuvių literatūros istorijos tarpsniu, nesišalinti nei bendrojo literatūrinio paveldo, nei savo pačių kūrybos, anuometinę laikyseną priimti į savo naująjį kultūrinį „aš“ kaip istorinę praeitį. Pavyzdžiui: „Negriaukim savo kultūros, neniekinkim jos tokios, kokia ji yra. Nenubraukim to, kas buvo

¹ „Buvom lažininkai. Kuo būsim?“, parengė Alfredas Guščius, *Literatūra ir menas*, 1989, sausio 28.

² Petras Dirgėla, „Apie išeitį“, *Pergalė*, 1989, Nr. 3, p. 183.

³ Plačiau žr. „Lietuva: priklausoma ir nepriklausoma“, parengė Aldona Žemaitytė, *Literatūra ir menas*, 1989, sausio 21.

⁴ „Lietuvos rašytojų sąjungos suvažiavimo pareiškimas. Dėl organizacijos praeities“, *Metai*, 1991, Nr. 3, p. 3.

⁵ Vanda Juknaitė, „Yra tikslai vienas žodis“, *Literatūra ir menas*, 1991, gruodžio 28.

⁶ Juozas Aputis, „Rytienos slenksčiai“, *Metai*, 1991, Nr. 12, p. 4.

⁷ Almis Grybauskas, „Buvusiųjų balius“, *Literatūra ir menas*, 1992, sausio 11.

⁸ Judita Vaičiūnaitė, „Pats laikas rūpintis kultūra“, *Dienovidis*, 1992, sausio 24–31.

⁹ Marcelijus Martinaitis, „Kaip išlikti rašytoju?“, *Literatūra ir menas*, 1987, vasario 7.

¹⁰ Antanas Čalnaris, „Gulėjimas kryžium“, *Pergalė*, 1990, Nr. 11, p. 180–185.

¹¹ Juozas Aputis, op. cit.

sukurta¹, „Bangavimas yra kultūros vyksmas. Todėl man nesuprantamas jau ir spaudoje pasirodantis teiginys, kad paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, kultūros srityje viską reikės perbraukti ir pradėti nuo nulio“².

Poliariškas pozicijas ilgainiui papildė analitiškesnės interpretacijos, įvedusios istorinio konteksto matą, siūliusios sovietmetį peržiūrėti ne ideologiniais, o literatūriniais aspektais („Politinis pervertinimas nieko neduos, kol nebus iš naujo perskaityta visa literatūra ir įvertinta pagal meniškumo bei profesionalumo kriterijus“³) skatinusios atvirai pripažinti silpnąsias puses, bet nenuvertinti ir stipriųjų. Reprezentatyvi Dirgėlos refleksija, neatskiriama sukabinanti to meto istorinę situaciją ir rašytojo padėtį:

Kai aš sakau, jog minėtu poetų [Antano Venclovos, Eduardo Mieželaičio, Justino Marcinkevičiaus – L. J.] autoritetus sukūrė režimas, aš jų nežeminu, aš pripažįstu, kad savo dvasia jie buvo didesni už režimą, tačiau ir režimas su jais buvo didesnis, įtaigesnis ir valdingesnis. Manau, kad ir mano istoriniais romanais režimas bandė dėtis patrauklesniu bei savesniu, gyventi ir mano veidu, ir net tada, kai būsiu jau seniai miręs, režimo neteisingumas bus siejamas ir su manimi, geriau tai suprasti negu nesuprasti.⁴

Diskutuojant dėl sovietmečio bei vertinant prieštarigus kai kurių menininkų politinius pareiškimus Atgimimo metais, literatūros lauko viešumon iškilo rašytojo *moralumo* problema. Savaitraštis *Literatūra ir menas* 1989 m. nutarė perspausdinti Greimo 1955 m. rašytą straipsnį „Rašytojas ir moralė“, daugiausia nagrinėjusį menininko apsisprendimus karo ir pokario metais, lyginusį moralaus ir nemoralaus literato kūrybiškumą. Profesinės moralės, pasak Greimo, nepakanka: „rašymas, jeigu jo tikslas ir yra estetinių objektų kūryba, yra visų pirma etinis aktas“; „rašytojas yra žmogaus sąžinės balsas“⁵. Šį pokario situacijos inspiruotą tekstą vėl suaktualino posovietinis menininkas. „Kas gi talentas be aiškios moralės?“⁶, – retoriškai klausė Šaltenis, reaguodamas į Baltušio kalbas.

Tuo laikotarpiu, kaip pastebėjo Šaulauskas, ir pilietiniai, ir valstybiniai, ir net geopolitiniai svarstymai buvo įgavę moralinio diskurso pavidalus – buvo galima klausiti: „Ar moralus šis valstybinių institucijų arba valstybių santykis?“⁷ Kartais etika ir estetika buvo sulydoma maksimaliai, pavyzdžiui, tarp laikraščio *Šiaurės Atėnai* pateikiamų „Dešimt klausimų Lietuvos nacionalinės premijos laureatui Jonui Juškaičiui“ bemaž pusė susijusi su morale. Vienas jų klausia apie literatūrą: „Kaip suprantat moralę literatūroje?“; kitas teiraujasi bendrai apie žmogaus moralę: „Kaip Jūs žiūrite į mirties bausmę?“, o trečias literatūrą ir moralę sudeda greta: kaip žiūrite „Į cenzūrą? Į abortus?“⁸ Pats Juškaitis, kalbėdamas apie savo laikyseną sovietmečiu, taip pat pabrėždavo moralinius jos aspektus: „rinkausi moralų meną ir glaudžiausi prie savo tautos“⁹.

Prie moralumo diskurso prisišlieja rašytojo atsakomybės už savo žodį tema. 10-ajame dešimtmetyje ties ja netikėtai susitinka skirtingi autoriai, pavyzdžiui, Parulskis („Būti poetu nėra kokia privilegija“, tai – papildoma pareiga. „Jei parašiau, išeina kas nors, vadinasi – atsakingas“¹⁰), Jurga Ivanauskaitė („rašymas

¹ Judita Vaičiūnaitė, „Kaip ir visiems šviečia viltis“, *Dienovidis*, 1990, lapkričio 2–9.

² Justinas Marcinkevičius, *Tekančios upės vienybė*, Kaunas: Spindulys, 1995, 2 leidimas, p. 247.

³ Marcelijus Martinaitis, „Nepalikime ir pjeestalų“, *Literatūra ir menas*, 1991, sausio 5.

⁴ Petras Dirgėla, *Gyvenimo intriga*, Vilnius: Algimantas, 2001, p. 122.

⁵ Algirdas Julius Greimas, *Gyvenimas ir galvojimas: straipsniai, esė, pokalbiai*, Vilnius: Vyturys, 1998, p. 154–155.

⁶ Saulius Šaltenis, *Pokalbiai apie aušrą*, Vilnius: Lietuvos aidas, 1995, p. 14.

⁷ Marius Povilas Šaulauskas, „Postkomunistinės revoliucijos želmenys: iš revoliucinio tarpsnio į postmodernią Lietuvą?“, *Sociologija: Mintis ir veiksmas*, 1998, Nr. 2, p. 78.

⁸ „Dešimt klausimų Lietuvos nacionalinės premijos laureatui Jonui Juškaičiui“, *Šiaurės Atėnai*, 1990, vasario 21.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ „Nieko baisaus“: Aido Marčėno ir Sigitto Pamiškio pokalbis, *Literatūra ir menas*, 1995, balandžio 15.

– tai nepaprastai atsakingas darbas. Jei tos ypatingos atsakomybės nejauti, geriau šį užsiėmimą mesti“¹) ar Donaldas Kajokas („Žodis, emocija, pykčio pliūpsnis, visa, kas išeina ir sueina į poeziją, – o, už tai reikės atsakyti!“)².

Praėjus porai pirmųjų nepriklausomybės metų, pervertinimų aistra kiek priblėso, nemažai kaltintų „buvusiųjų“ integravosi į literatūrinį procesą (pvz., naujų knygų išleido Mykolas Sluckis, Vytautas Bubnys, Alfonsas Bieliauskas, Alfonsas Maldonis³ ir kt.). Vis dėlto sovietmetis visą dešimtmetį išliko reikšmingas dydis reflektuojant savo sociokultūrinį identitetą. Rašant pačiomis įvairiausiomis progomis, vėl ir vėl buvo grįžtama prie temų apie simbolines pasipriešinimo formas, rezistencines nuotaikas, kartotas istorijos aukos ar nepritapėlio įvaizdis, „teisinta“ ankstesnė kūryba (pvz., „Mes vis dėlto gyvenom, klysdavom, padarydavom klaidų, nemokėjom ir nenorėjom mokytis okupacijos diktanto“⁴).

Kad sovietmetis buvo jautri kultūros lauko tema ir gyvybingas savivokos dėmuo, taip pat liudija keliskart atsinaujinę kaitrūs ginčai dėl Justino Marcinkevičiaus (ypač 1991 m. dėl jo apysakos *Pušis, kuri juokėsi* galimų saitų su KGB medžiaga). Jie tik patvirtino, kad šis poetas tiek skaitytojų, tiek literatų sąmonėje buvo įsispaudęs kaip viena įtakingiausių ir reprezentatyviausių sovietmečio asmenybių, kaip simbolinė figūra, kurią viešai interpretuojant, bandant perprasti ar aprioriškai paneigti, aiškintasis santykis su sovietmečiu ir savimi jame. Šitai atrodė svarbu padaryti net ir antrajame nepriklausomybės dešimtmetyje, o apie estetiką pradėti pokalbiai greit pereidavo į politini kivirčą.

Panašiai ideologiniais aspektais diskutuota dėl Salomėjos Nėries; kilo priešingos reakcijos į dokumentų ir straipsnių rinkinį *Rašytojas ir cenzūra*⁵, konfliktuota dėl rašytojų bendradarbiavimo su KGB⁶. Politiniai argumentai nugalėjo kultūrinius, kai 1999 m. Lietuvos rašytojų sąjunga buvo priversta atsisakyti Justo Paleckio 100-mečio minėjimo, nes dalis rašytojų, politinių kalinių pasipiktinę pagrasino piketais. Iš jautrumo praeičiai sugebėjo pasipelnėti ir literatūrinė komercija, išleidusi sovietinių tekstų antologiją *Grūto parko lyrika*⁷.

Aptartos įtampos dėl sovietmečio buvo būdingos daugiausia vyresnėms rašytojų kartoms. Jaunesnieji savo santykį nagrinėjo gerokai rečiau ir kokybiškai kitaip. Nesutapimas, atsiribojimas išsakytas, tačiau be tokio raiškaus dramtizmo ar dirglumo, teikiant mažiau reikšmės politiniams suvaržymams ir erdviau jaučiant pasaulį bei galimas rašytojo laikysenų alternatyvas. Platelis apie savo 1950-ųjų gimimo generaciją rašė:

Tai karta, išaugusi sovietinės ideologijos persunktame pasaulyje, todėl nelaikanti jo savu, nejaučianti jam sentimentų ir įsipareigojimų. [...] Pažinimas daugelį su pasauliu sutaiko: žmogus pastebi, kad net tokia sistema kaip sovietinė, kad ir kokia ji būtų totalitarinė, teuzima mažą „pasaulio“ dalį ir niekaip negali suvaržyti laisvos dvasios.⁸

¹ „Esu žmogus – ir tiek“: Jurgos Ivanauskaitės ir Ritos Kubilienės pokalbis, *Literatūra ir menas*, 1993, liepos 17.

² „Donaldas dėžutė: Su poetu, eseistu Donaldu Kajoku kalbasi Dovilė Zelčiūtė“, *Šiaurės Atėnai*, 1997, vasario 22.

³ Maldonis 2004 m. tapo *Poezijos pavasario* laureatu.

⁴ Sigitas Geda, „Kalba, pasakyta Levo literatūrinės premijos įteikimo proga“, *Šiaurės Atėnai*, 1997, gegužės 10.

⁵ *Rašytojas ir cenzūra*: Straipsniu ir dokumentu rinkinys, sudarė Arvydas Sabonis, Stasys Sabonis, Vilnius: Vaga, 1992.

⁶ Pavyzdžiui, 1991 m. LRS suvažiavime Vydas Astas ir Romualdas Baltušnikas pasiūlė į susirinkimo rezoliuciją įtraukti nuostatą atsiriboti nuo rašytojų-buvusių KGB informatorių (plačiau žr. Kazys Jonušas, „Susirinkimas, susikaupimas ir humoro jausmas“, *Literatūra ir menas*, 1992, sausio 11); 1992 m. keletas rašytojų buvo paraginti viešai pasiaiškinti dėl bendradarbiavimo su okupantais ir pan.

⁷ *Grūto parko lyrika*: Totalitarinės poezijos antologija, 1940–1990, sudarė Vlovas Paulauskas, Vilnius: Gairės, 2000. Panašių antologijų išleista ir kituose pokomunistiniuose kraštuose.

⁸ Kornelijus Platelis, „Apie moderniąją lietuvių poeziją“, in: *Poezijos pavasaris 91*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 261.

Atramų žvalgytuvės

Neigiamas ar bent nevienareikšmis santykis su sovietmečiu vyravusiu rašytojo įvaizdžiu, taip pat pajustas kitokios tapatybės poreikis bei apskritai dešimtmečio pradžioje suvoktas pozicijų persiformavimas skatino ieškoti naujų atramų kultūriniam identitetui. Žvalgytasi keliomis kryptimis: į ikisovietinį lietuvių kultūros periodą, išėivijos patirtį ir XX a. pabaigos vakarietišką praktiką.

Valstybės atkūrimo istorinė situacija, joje sustiprėjusi tautinė ideologija, galbūt ir sovietmečio „tautos poeto“ tapatybės inercija pirmiausia suaktualino XIX a. pabaigos nacionalinio atgimimo figūras, ypač Maironį ir Vincą Kudirką. Jų laikysenose XX a. pabaigos rašytojai labiausiai akcentavo menininko, morališkai įsipareigojančio tautai ir tėvynei, savivoką. Analogiškas literato tipas įžiūrėtas ir XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje. Tuometinės Lietuvos literatūrinis gyvenimas daugeliu požiūrių laikytas pavyzdžiu konstruojant naują posovietinės šalies literatūrinį peizažą ir rašytojo sampratą. Kuriant simbolinę tąšą, buvo perimami prieškarinės kultūrinės periodikos pavadinimai (*Dienovidis*, *7 meno dienos*, *Varpai*, *Naujoji Romuva*, *Naujasis židinys*, *Keturi vėjai*), perspausdinami literatūrologuos ir filosofijos straipsniai, perleidžiamos grožinės literatūros knygos. Atkuriamoji strategija buvo selektyvi: iš pakankamai įvairių tarpukario rašytojo amplua į amžiaus pabaigą pirmiausia „importuotas“ būtent tautos darbui užsiangažavęs kūrėjas (šio įvaizdžio, pabrėžiančio visuomeninę ir pilietinę rašytojo funkciją, sklaidos tendencijos konkrečiau aptartos ankstesniuose knygos skyriuose).

Kita terpė, Lietuvos rašytojų tekstuose pasirodydavusi kaip galimas elementų naujamai kultūrinei tapatybei šaltinis, buvo išėivija. Nuo 9-ojo dešimtmečio vidurio dažnėjo Lietuvos literatū vizitai į JAV, Santaros-Šviesos konferencijas (pvz., 1986 m. jos literatūros vakare dalyvavo Aputis, 1987 – Vaičiūnaitė, 1988 – Geda¹), 1988-aisiais į kelių didžiausių Lietuvos bibliotekų bendruosius fondus perkelti išėivijos leidiniai, o dešimtmečių sandūroje patys jų autoriai lankėsi Lietuvoje (tą periodą Kuolys taikliai pavadino „beatsiveriančių durų priangiu“²). Kūrybinis ryšys užsimezgė dar sovietmečiu, kai oficialiai uždrausta egzodo literatūra plisdavo neoficialiame literatūriniame gyvenime.

Nors išėivijoje knygas leido jau penkios kartos, kiekviena turėdama kiek kitokią rašytojo sampratą, tačiau 10-ojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos rašytojai labiausiai išskyrė dvi iš jų. Pirmoji – tai minėtasis „tautos vedlys/poetas“. Čionykščiai literatai ypač pripažino Brazdžionio svarbą, ne tiek savo profesiniam literatūriniam, kiek tautiniam sąmoningumui. Kaip jausmingai vaizdavo Aleksandras Šidlauskas, „Lyg gairus pavasarinis potvynis į Lietuvą įsiveržė Bernardas Brazdžionis, poetas pranašas, poetas tribūnas, poetas žmogus“³. Bložė sakė jaunystėje atmintinai mokėjęs beveik visą Brazdžionio rinkinį *Per pasaulį keliauja žmogus*⁴, o Geda tikino, jog „nesvarbu, kad jo nebuvo Lietuvoj. Jis vis vien buvo. Ir yra“⁵.

Antroji išėivijos pozicija, traukusi Lietuvos literatū dėmesį, buvo modernistinio menininko, savanoriško atsiskyrėlio įvaizdis. Henriko Radausko, Antano Škėmos, Alfonso Nykos-Niliūno, Henriko Nagio ir kitų laikysenos liudijo rašytojo supratimą, priešingą brazdžioniškai „poeto-pranašo“ metaforai. Konkrečiam patriotiniam diskursui jie buvo sukūrę alternatyvų universalesnį egzistencinio benamio pasaulėvaizdį, įtvirtinę labiau individualistinę ir estetinę nei kolektyvinę ir visuomeninę rašančiojo tapatybę, raginę

¹ Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis, „Lietuvių rašytojų draugijos ir kitos literatūrinės veiklos apžvalga“, in: *Lietuvių egzodo literatūra, 1945–1990*, autoriai Kazys Bradūnas, Rimvydas Šilbajoris, Algirdas Titus Antanaitis, Mičigano universitetas, Lituanistikos institutas, 1992, p. 815.

² „Perspektyvų skirtumai“ (Apie skirtingą Lietuvos ir išėivijos požiūrį į literatūros reiškinius pasisako: V. Kelertienė, D. Kuolys, K. Nastopka, K. Ostrauskas, R. Šilbajoris, S. Žukas), *Metmenys*, Nr. 57, p. 153.

³ Aleksandras Šidlauskas, „Žodis apie Brazdžionį Lietuvoje“, *Aidai*, 1989, Nr. 3, p. 221.

⁴ Vytautas P. Bložė, „Tikroji tėvyne“, *Literatūra ir menas*, 1990, rugpjūčio 11.

⁵ Sigitas Geda, „Bernardas Brazdžionis kaip avangardo poetas“, *Šiaurės Atėnai*, 1997, vasario 8.

pralaužti lietuvišką uždaramą ir atsiverti Vakarų kultūrai. Panašias nuostatas to meto Lietuvos literatūros laukui aktyviai skelbė Tomas Venclova. Kritiškai vertindamas 1988-1991-uosius dėl „romantiškų ritualinių gestų“¹ ir „tautinės davatkystės“², įžvelgė pavojų literatūrai vėl tapti tik ideologijos – dabar jau tautinės – tarnaitė. Manydamas, jog „esama ir aukštesnių vertybių“ nei tauta³, prikišdamas „tautos vedliams“ žalingų mitų kūrimą, jų vieton siūlė savąją individualistinę rašančiojo sampratą: „inteligentas iš prigimties yra ir turi būti autsaideris“⁴. Programinė šios kultūrinės savimonės tezė „Poetas visada yra tremtyje“⁵ buvo, kaip aptarta skyriuje „Socialinė savivoka“, labai populiarūs Lietuvos rašančiųjų tekstuose. Tomo Venclovos poveikį savo kultūrinei pasaulėžiūrai yra pripažinusi karta, kuri debiutavo 8-ajame dešimtmetyje ir Atgimimo metais buvo politiškai bei visuomeniškai gana santūri⁶.

Trečioji žvalgytųjų terpė 10-ojo dešimtmečio pradžioje buvo XX a. pabaigos Vakarų kultūrinė praktika. Ji interpretuota kaip vietinio literatūros lauko modernizavimo šaltinis ir pavyzdys. Provakarietišką kryptį pabrėžusieji gimtąją kultūrą vadino „atsiliekančia“, įstrigusia agrarinėje tradicijoje, todėl reikalingą sąmoningo atnaujinimo. „Lietuviško savitumo turime ieškoti ir jį išreikšti europiniame kontekste. Esame europiečiai“⁷, – buvo įsitikinęs Gavelis. Kultūrinė periodika spausdino užsienio literatūrinio gyvenimo apžvalgas, pasakojo apie posovietiniam rašytojui tuomet dar neįprastas kultūros formas – masinę literatūrą, multikultūriškumą, galimybę vienalaikiškai funkcionuoti įvairiems rašytojo vaizdiniais. Antai savaitraštis *Šiaurės Atėnai* jau pirmajame numeryje išspausdino Laimanto Jonušio straipsnį „Pliuralistinė kultūra“⁸, kuriame monolitinei sovietmečio kultūrai priešpriešinta Vakarų pliuralistinė, akcentuota saviraiškos teisė įvairioms kultūros atmainoms, kritikuotas „tradicinis lietuviškas drovumas“ ir nepakantumas „masinei kultūrai“. Jonušys ironizavo: „Sklando mielos iliuzijos, jog, atgimstant tautai, lietuvių jaunuolių nugarose prasikalsią balti sparneliai ir jiems nebereikšią kitokių žemiškų malonumų, kaip tik žaisti ‚Jurgelį meistrelį‘ apsitaisius tautiniais rūbais“⁹.

Ankstyvieji *Šiaurės Atėnai* gerai reprezentuoja dešimtmečio pradžios rašytojų balansavimą tarp kolektyvinių/visuomeniškų ir individualistinių kultūrinės tapatybės prioritetų bei slinktį antrųjų link. 1990 m. įsteigto laikraščio „Manifeste“¹⁰ akcentas buvo perkeltas nuo tautos į žmogų (nors Lietuva čia dar „ir apaštalas, ir kankinys“), daugiau reikšmės suteikiant individualumui: „Žmogus sprendžia ir pasirenka gyvenimo tikslą, kurio neturi nei valstybė, nei visuomenė. Žmogus – Dievo kibirkštis, gimęs laisvai ir meilei“. Kartu deklaruota būtinybė siekti kultūrinio atvirumo: „Kad ir kokie būtume patriotai ir tautiškumo mylėtojai, turime matyti ir jausti už mūsų sienų pulsuojančią tikrovę“¹¹. Kūrėjo individualumas ir literatūros nepriklausomybė nuo socialinių aplinkybių iškeliami kaip siektinos vertybės. Tuometinėje kultūros „krizės“ atmosferoje *Šiaurės Atėnai* išsiskyrė optimizmu (kelis kartus pakartotas žodis „tikime“), jų skelbiamose idėjose ir naudojamoje retorikoje girdėti tarpukario *Granito* ir *Naujosios Romuvos* kultūrinės orientacijos, artima žmogaus laisvės idėja ir transcendentinė meno koncepcija („trokštame dvasios stiprybės, amžinų dvasinių vertybių ir tikrosios būties“).

¹ Tomas Venclova, „Nepriklausomybė“, *Metmenys*, Nr. 58, 1990, p. 7.

² Idem, *Manau, kad...*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 128.

³ Idem, „Nepriklausomybė“.

⁴ Idem, *Manau, kad...*, p. 121.

⁵ *Ibid.*, p. 80.

⁶ Kornelijus Platelis, *op. cit.*

⁷ „Esame europiečiai – tokie ir būkime: Ričardą Gavelį kalbina Vytautas Rubavičius“, *Literatūra ir menas*, 1989, kovo 4.

⁸ Laimantas Jonušys, „Pliuralistinė kultūra“, *Šiaurės Atėnai*, 1990, vasario 7.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ „Pradedam“, *Šiaurės Atėnai*, 1990, vasario 7.

¹¹ *Ibid.*

Modernistinio „esteto“ pėdsakai

Aptariant rašytojų saviinterpretacijas valstybėje bei visuomenėje, keliskart buvo pastebėtos sąsajos su modernistine menininko samprata (kūrėjas kaip visuomenės atskalūnas ar atstumtasis). Jos pėdsakų taip pat galima matyti kultūrinės savivokos lygmenyje. Šio įvaizdžio tradicija remiasi XIX a. estetiniu teorizavimu, kuris pabrėžia rašytojo išskirtinumą, ypatingumą, net sakralumą ir grindžia jį ne tik socialiniais (kaip „tautos vedlį“), bet ir metafiziškesniais argumentais. Menininkas kaip tobulesnis žmogus – pranašas, išminčius, šventasis, nepripažintas keistuolis ir romantiškasis genijus¹. Literatūrą jis laiko vien estetiniu fenomenu, o su kultūros (ir bendrai visuomenės) istorija nusiteikęs kūrybiškai konfliktuoti. Tai menininkas, kurio buvimas sociume ir kultūroje dažnai apibūdinamas metafora „dramblio kaulo bokštas“, kurią 1830 m. prancūzų kritikas Charles Augustinas Sainte-Beuve (Šarlis Augustinas Sent-Biov), paėmęs iš *Giesmių giesmės*, pritaikė poetui Alfredui Victorui de Vigny (Alfredui Viktorui de Viny) (įvardindamas šio izoliaciją nuo kasdienio gyvenimo ir egzaltuotą meno išskėlimą virš praktinių dalykų²).

Atskirų modernistinio „esteto“ bruožų pagausėjimą XX a. 10-ojo dešimtmečio literatūros lauko viešumoje lėmė politinio virsmo metu vykę pokyčiai rašytojų bendruomenės hierarchijoje. Populiariausius sovietmečio oficiozinius autorius į užkulius stūmė 7–8 dešimtmečio debutantų karta, kurių kultūriniam identitetui buvo artimesnė modernistinė meno ir menininko traktuotė. Jų vardai ėmė dominuoti spaudoje, kūriniai laimėti svarbiausias premijas, tekstai eiti rinktinėmis – taip literatūros laukas, priskirdamas šiems „estetams“ daugiau simbolinio kapitalo*, rėmė jų deklaruojamą autonomiškos „savaeigės“ literatūros ir individualistinio rašytojo koncepciją.

Šią paradigmą raiškiai reprezentuoja, pavyzdžiui, išplėtoti Gedos komentarai apie poetą. Žodį *profesija* jis ėmė į kabutes, kūrybos procesą aprašė *įkvėpimo, regėjimo, nušvitimo* sąvokomis:

Yra toks terminas – nušvitimas, ir man tai labai daug reiškia. Nematai, nematai, o ateina laikas ir aiškiai matai, kad šitas daiktas gražus, teisybė yra čia, medis turi sparnus, žmogus kažką turi. Regėjimas absoliutus. O kas tai yra, paaiškinti negalėčiau, tikriausiai dovana³

(kiti rašytojai vartojo žodžius „paslaptis“, „šviesa“, „energija“, mįslingas kasdienybės „praplyšimas“). Poeto vaizdiniui priskyre „dieviškumo kibirkštį“, o poezijos fenomenui suteikė transcendentinį gylį: „poezija yra viršum laiko ir viršum erdvės tvyranti dvasia, žmogiškumo esencija“⁴. Šioje sampratoje poeto likimas iš principo negali būti laimingas, nes „jeigu nebus fantomų – tai išsigalvosim patys“⁵. Ataidi 4-ojo dešimtmečio lietuvių modernių neoromantikų tezės apie poetą-kančios liudytoją ir jo simbolinę auką: Gedai poeto užduotis yra kasdienybėje „liudyti savąją kančią“, o poezija yra „aukojimo aktas, žodžio mišios“⁶, „nelaimingųjų darbas, žaizdotųjų pašaukimas“⁷.

Panašių kūrybą sakralizuojančių vizijų, menininko „kitioniškumą“ ryškinančių portretų dešimtmečio tekstuose esama gana daug. Pavyzdžiui, Kajokas taip pat kalbėjo, jog poetinės vibracijos ateina „iš labai

¹ Plačiau žr. Dalia Navikaitė, „Modernizmo menininko samprata“, *Menotyra*, 2000, N r. 1, p. 15–19.

² Meyer H. Abrams, *A Glossary of Literary Terms*, 7th ed., Boston: Heinle & Heinle, 1999, p. 138.

* Simbolinis kapitalas – sociologijoje ir antropologijoje simbolinis kapitalas suprantamas kaip individo įgyjami ir kaupiami ne materialūs, bet konkrečioje kultūroje vertę turintys ištekliai, tokie kaip garbė, prestižas, pripažinimas. (Red.)

³ Sigitas Geda, *Man gražiausias klebonas – varnėnas*, Vilnius: Vytury, 1998, p. 62.

⁴ *Ibid.*, p. 113.

⁵ *Ibid.*, p. 105.

⁶ Idem, „Amžiaus poezija: tarp ironijos ir išpažinties“, *Šiaurės Atėnai*, 1997, gegužės 31.

⁷ Idem, *Man gražiausias klebonas – varnėnas*, p. 17.

aukštų sferų“¹, Baliukonytė tikino, kad kūryba yra „sakralus aktas, o ne vien elementari saviraiška“², Navakas manė, jog „kažin ar yra poetui tolimesnių dalykų nei kasdienybė“³ (plg. kitos kultūrinės tapatybės autoriaus frazė: „Man sunku nubrėžti brūkšnį, kurio vienoje pusėje būtų kūryba, kitoje – gyvenimas“⁴).

Modernistinio menininko modelį savaip pratęsė 10-ojo dešimtmečio pradžios debiutantai, papildydami ryškesniais avangardistiniais elementais ir labiau demonstruodami elitinio kūrėjo pozą. Anot Marčėno ištaros 1990-aisiais, žmonės bijosi poeto, „nes jis nieko, be savo skaudaus žinojimo, neturi, nes jis kitoks“⁵. Parulskis teigė, kad knyga jam „daiktas su dvasinės veiklos žyme“⁶, kad „teberūpi senosios, tradicinės vertybės – ir tiesa, ir gėris, ir grožis“⁷, bet kartu save vadino „jaunu įniršėliu“. Tarp mėgstamų autorių jie dažnai minėdavo Josifą Brodskį, Vytautą Bložę, Sigitą Gedą, Alfonsą Nyką-Niliūną ar Henriką Radauską (tą, Marijaus Šidlausko žodžiais, „meno autonomiškumo idėjos riterį“⁸). Kaip šaržavo Jurgis Kunčinas, naujoji generacija („literatūros seržantai“) „tyčiojasi iš tautos tėvų bei motinų“, „traukia per dantį“ klasikus, nekenčia folkloro ir siekia „artimai pažinoti kokį kitą jam prilygstantį elitinį menininką“⁹.

Vis dėlto moderniojo „esteto“ savivoka, pirmaisiais 10-ojo dešimtmečio metais konkuravusi ir nurungusi „tautos vedlio“ populiarumą, ilgainiui nebeišlaikė dominuojančio ar vienintelės alternatyvos statuso. Kolizija tarp rašančiojo visuomeniškumo ir hermetiškumo* buvo aktualiausia tik pirmaisiais posovietiniais metais, o vėliau greta ėmė rasti naujoviški rašytojo sampratos elementai.

Naujų bruožų kristalizacija

Rašytojo įvaizdžių istorijoje keleri metai yra trumputė atkarpa. Naujos sampratos neišnyra iškart aiškiai išreikštais ir smarkiai kitokiais pavidalais, bet kaupiasi palaipsniui, naudodamos ligtolines portreto detales, jas keisdamos ir papildydamos. Kartais išsisklaido vos užsimezgsios, nesuformavusios savarankiško menininko tipo. Toliau išskirti keletas kultūrinės savivokos bruožų 10-ajame dešimtmetyje laikytini tik punktyriškais ir epizodiškai reprezentuotomis linkmėmis.

Kasdieniškėjantis kūrėjo vaizdinys

Rašytojo socialinės svarbos nykimą pačių literatų požiūryje, kuris atsiskleidžia santykio su visuomene refleksijose, lydėjo retorikos apie kūrybos aktą bei kūrėją kasdieniškėjimas. Nors visiškai ypatingumo mito neatsisakyta, tačiau atvira patoso aureole apgaubtas poeto vaizdinys nebelaikytas savu. Antai 10-ojo dešimtmečio rašytojo reakcija į 8-ojo dešimtmečio literatūrinį menininko paveikslą:

¹ „Donaldo dėžutė“.

² Onė Baliukonytė, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 2000, Nr. 6, p. 4.

³ Kęstutis Navakas, „Kamčiatkos krabas“, *Literatūra ir menas*, 1994, birželio 18.

⁴ Justinas Marcinkevičius, op. cit., p. 267.

⁵ Aidis Marčėnas, „Liūdna karta“, *Literatūra ir menas*, 1990, kovo 24.

⁶ „Daržinės durys ir dangaus vartai: Su poetu Sigitu Parulskiu kalbasi Donaldas Kajokas“, *Nemunas*, 1995, Nr. 3/4, p. 12.

⁷ *Ibid.*, p. 14.

⁸ Marijus Šidlauskas, „Poetas ir jo aura: Kas gi sukūrė Radauską?“, *Darbai ir dienos*, Nr. Nr. 36, 2003, p. 63.

⁹ Jurgis Kunčinas, „Seržantai“, *Šiaurės Atėnai*, 1996, rugpjūčio 17.

* Hermetiškumas – uždarumas, sandarumas. (Red.)

Bandžiau vartyti B. Radzevičiaus romaną [Priešaušrio vieškeliai – L. J] ir nenustebau, kad jis man nepatiko. [...] Ką skaičiau, visas teisinga, bet perdėm literatūriška, manieringa, išpūsta. [...] Menininko tema jau nebeadekvati šiam laikui, kuriame gyvenu“.¹

Tai, kas sovietmečio literatūros laukui buvo svarbu ir tikra, posovietinis laiko dirbtinu. Kita vertus, citatoje nepritariama ne tiek menininko sampratai (sutinkama, jog „viskas teisinga“), kiek ją išreiškiančių žodžių pompastikai. Panašiai kalbėjimo apie meną neadekvatumą problemino Marčėnas: „Vyresni žmonės dar turėjo žodį grožis, sakydavo, koks gražus eilėraštis [...]. O aš jau priklausau tai kartai, kuri lyg ir norėtų taip sakyti, bet nebeišeina“². Parulskio rašytojystę jis apibūdino derindamas „aukštas“ kultūros sferas ir kasdienybės rupumą: esą tai intelektualo, su šakėmis mėžiančio tvartą, laikysena³.

Poslinkį nuo kūrėjo figūros „išdidinimų“ link „sumažinimų“ bent jau retorikos lygmenyje liudija kintanti talento prigimties interpretacija. Į žurnalo *Nemunas* anketos⁴ klausimą, ar rašytoju gimstama, ar tampama, vyresnieji dažniau atsakė tikį pašaukimu, pavyzdžiui, Strielkūnas manė, jog „rašytoju gimstama, nes talentas duodamas ne kiekvienam“⁵, Aputis taip pat pritarė, kad „didieji pasaulio talentai vis dėlto pašaukti, yra tam darbui gimę“⁶ – Vidurinėsios ir jaunesniosios kartos nuomonė svyravo „tarp“: „dėl tapsmo ir gimstamumo – nežinau. Matyt, būna ir vienaip, ir antraip“⁷, – svarstė Kunčinas (dvejojo Baliukonytė: „sunkiausia pasakyti, ar menininku gimstama, ar tampama“⁸, „nežinojo“ Ričardas Šileika⁹). Populiariausias atsakymas suėmė ir prigimtį, ir profesinį lavinimąsi: „iš pradžių rašytoju gimstama, o paskui tampama“ (analogiškai formulavo Jolita Skablauskaitė¹⁰, Daiva Čepauskaitė¹¹, Tomas Arūnas Rudokas¹², Marius Ivaškevičius¹³ ir kt.).

Nors diduma rašytojų literatūrinės kūrybos nelaikė vien darbu (pvz., Miliauskaitė: rašymas „nėra paprastas darbas, nes jam reikia įkvėpimo“¹⁴), nemažai jaunesniųjų įkvėpimo sąvoka jau smarkiai nebeįkvėpė, pavyzdžiui, Gedgaudas pareiškė, kad „apie įkvėpimą daug ir iškilmingai šneka tikrai kvailiai arba melagiai“¹⁵. Kita vertus, prie paties fenomeno neretai buvo paliekamas ar nutylimas klaustukas. Štai Alis Balbierius taip pat sakėsi iš žodžio *įkvėpimas* tyčiodavęsis, bet kartu manė, jog „ironiška yra pati

¹ Sigitas Parulskis, „Herkus Kunčius – nepakenčiamas *homo ludens*“, *Šiaurės Atėnai*, 1999, spalio 23.

² „Šįkart apie gyvenimą. Kalbamės su poetu Aidu Marčėnu“, kalbėjosi Daina Parulskienė, *Šiaurės Atėnai*, 1996, gruodžio 7.

³ „Nieko baisaus“.

⁴ Šiai anketai, pirmąsyk surengtai 9-ajame dešimtmetyje, rūpėjo respondentų profesinė veikla (nuo įkvėpimo, darbo stalo iki šeimos palaikymo ir uždarbio), požiūris į savo paties bei šiuolaikinę literatūrą, skaitytoją, tautą, visuomenę ir pasaulį. Rašytojo įvaizdis anketoje sukonstruotas pagal romantinės tradicijos principus, švelniai mistifikuojančios autorių ir kūrybos procesą. Menininkas čia gali „nujausti“ tautos likimą, numanyti, kas „svarbiausia žmogui ir visuomenei šiandien“. Literatūrai priskiriama „misija“ ir teiraujama, kokia ji „šiais telekomunikacijų ir kompiuterių laikais“. Kai kuriems atsakinėjusiems toks įvaizdis ir klausimų retorika kėlė juoką, tapo pašaipų, ironijos objektu.

⁵ Jonas Strielkūnas, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 2001, Nr. 10, p. 4.

⁶ Juozas Aputis, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 1997, Nr. 2, p. 7.

⁷ Jurgis Kunčinas, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 1997, Nr. 7, p. 14.

⁸ Onė Baliukonytė, *op. cit.*

⁹ Ričardas Šileika, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 1999, Nr. 10, p. 4.

¹⁰ Jolita Skablauskaitė, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 1997, Nr. 5/6, p. 13.

¹¹ Daiva Čepauskaitė, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 1999, Nr. 2.

¹² Tomas Arūnas Rudokas, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 1999, Nr. 7/8, p. 4.

¹³ Marius Ivaškevičius, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 2000, Nr. 4/5, p. 4.

¹⁴ Benediktas Januševičius, „Jotvingių premija – Nijolei Miliauskaitei“, *Literatūra ir menas*, 1999, spalio 16.

¹⁵ „Ar įmanoma atstatyti Babiloną: Su Nacionalinės premijos laureatu poetu Sigitu Geda kalbasi Valdas Gedgaudas“, *Šiaurės Atėnai*, 1995, balandžio 8.

sąvoka, o ne dvasinė būseną”¹. Navakas sintetino įkvėpimą ir amatininkiškus įgūdžius: „Kūrybą laikau tiek įkvėpimo, tiek triūso teritorija, smagu joje įkvėptai triūsti”².

Idealizuotą kalbėjimą apie literatą jaunesnieji laikė patetinėmis klišėmis ir stengėsi jas „nužeminti“, subuitinti, atmiešti ironija ir saviironija. Parulskis tiesiai teigė: „romantiškas poeto, sėdinčio prie stalo ir glamžančio, mėtančio į šiukšlių dėžę prirašytus lapus, įvaizdis man svetimas”³. Neringai Abrutytei norėjosi „žvengti, nes nieko nėra juokingesnio ir tragiškesnio kaip RAŠYTOJA artimųjų akimis”⁴. Menininko įsivaizdavimas apie savo gyvybišką reikalingumą jai atrodė tik nepamatuota iliuzija: „Žmogui-poetui, žengiančiam į naująjį amžių, svarbiausia būtų mano knyga. Dieve, kaip naivu ir gera...”⁵ Populiarus tarp menininkų darbas naktimis, kurį romantizavo ankstesni kultūros istorijos periodai, dabar motyvuotas paprastomis buitinėmis priežastimis: „Rašau dažniausiai naktimis – ne romantikos ieškodamas ir ne iš ‚mandrumo‘. Tiesiog dienomis susilaukčiau pernelyg audringo šeimos (ypač mažojo Dovydo) palaikymo”⁶. Vienas išraiškiausių „kasdieniškėjimo“ tendencijos pavyzdžių yra žaisminga Braziūno identifikacija „Baudelaire’as (Bodleras) burojų lauke”⁷.

„Žaidžiantis dykinėtojas“

Iš dalies reaguodami į rimtumo pompastikos suvaržytą sovietinę ir Atgimimo metų kultūrą, taip pat įsižiūrėdami į Vakarų bei remdamiesi savo sociokultūrine patirtimi, 10-ojo dešimtmečio debiutantai rašytojo koncepciją papildė didesne ironijos ir žaismo doze. Pavyzdžiui, Herkaus Kunčiaus, kurio kūrybą kritika priskiria avangardistinei postmodernizmo atšakai, kultūrinė laikysena rodo atsiradusį nei valstybei, nei visuomenei, nei „aukštajai“ kultūrai neįsipareigojusį literatą, kuris viešuosius menininko įvaizdžius suvokia kaip sąmoningą konstrukta ir smagiai jų tradicijomis žaidžia.

1999 m. rudenį Kunčius kartu su dailininkais Kęstučiu Grigaliūnu ir Linu Liandzbergiu galerijoje *Kairė-Dešinė* sukūrė instaliaciją *Biografijos pagražinimui*. Instaliacijoje (Kunčiaus tekstai buvo užklijuoti ant medinių lentelių ir pagaliukų) imituotas pačių autorių „memorialinis muziejus”. Interpretuoti trys skirtingi kalbėjimo apie menininką būdai: mėgdžiotos patetiškos sovietmečio klišės, parodijuota formalėjanti Vakarų menotyra (tik datos ir vardai) bei kūrėją mistifikuojantis, mitologizuojantis kalbėjimas. Visos traktuotės žaismingai ironizuotos, tačiau nė su viena nesiidentifikuota. Priešingas principas – visiškai susitapatinti su žaidžiamu įvaizdžiu, kultūroje ir sociume veikti kaip tam tikras rašytojas-įvaizdis. Jo pavyzdys gali būti Juozas Erlickas, „žaidęs rašytoją” ir savo kaukės nenusiimdavęs jokiuose interviu.

Kitaip nei „rimtaveidė“ kultūra, dešimtmečio rašytojas buvo linkęs ne jautrių įžeidimų, o lengva ironija ir saviironija išversti visuomenės priekaištus ar įsivaizdavimo stereotipus. Antai Balbierius, nesutikdamas su rašytojams skiriama kritiška „dykinėtojo“ pravarde, sakė: „Betgi niekas nemato, kada jie iš tikrųjų dirba. Nes jie per trumpą laiką padaro labai daug, o paskui vėl dykinėja”⁸, o štai kita laikotarpio interpretacija pati kūrė rašytojo-„dykinėtojo“ tipą. Toks poetas atsirado, pavyzdžiui Donaldo Kajoko

¹ „Suprasti poeziją ir pagonybę: Su rašytoju, fotografu Aliu Balbieriumi kalbasi Benediktas Januševičius“, *Literatūra ir menas*, 1997, liepos 19.

² Kęstutis Navakas, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 2000, Nr. 9, p. 4.

³ „Niekas baisaus“.

⁴ Neringa Abrutyte, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 1999, Nr. 3, p. 4.

⁵ *Idem*.

⁶ Gintaras Grajauskas, „Dar kartą 10 klausimų rašytojams“, *Nemunas*, 1999, Nr. 5, p. 5.

⁷ Vladas Braziūnas, „Baudelaire’as burojų lauke“, *Literatūra ir menas*, 1995, sausio 21.

⁸ „Suprasti poeziją ir pagonybę: Su rašytoju, fotografu Aliu Balbieriumi kalbasi Benediktas Januševičius“.

eseistikoje. Lengvai šaržuojant praskleidžiama „dvasingojo“ menininko ir kūrybos akto kasdieniškoji, „kūniškoji“ plotmė:

Kūrybinga būseną: sąmonė ima stingti nuo šaltuko, bet tuo pat metu joje kažkas ir atitirpinėja tarsi ledo adatėlės. Tokia šiaurietiška šiluma, praskriejančio(s) dvelktelėjimas.

Akimirkšniu tampa aišku: dvasinių rūpesčių poreikis išsiskleidžia tik saiko zonoje – pilvas jau neurzgia, malonumų troškimas dar neužvaldė sąmonės.

Be to, nei kaktos, nei menčių neniežti.¹

Švelnus ar kandesnis šypsnyš ir nesureikšminimas 10-o dešimtmečio pabaigos rašytojui tampa priimtinesni nei rimtas, pagarbus tonas. Kaip sakė Grajauskas, „man visai tinka post-moderno atsainumas ir subtili pašaipa. Kartais tai net geriau, nei kuris kitas rimtais veidais skelbiamas niekalas.“²

„Rašto profesionalas“

1991-aisiais Kukulas apgailestaudamas prognozavo, kad formuojasi naujas literato-„proletaro“ tipas, kuris „viską dirbs spaudai – rašys populiarius apsakymus, apžvalgas, recenzijas, vers prozą ir poeziją“³. Prognozė išsipildė – „daugiadarbis“ rašytojas tapo įprasta nepriklausomybės literatūros lauko realija: leidžiantis eilėraščių rinkinius, spausdinantis recenzijas, rašantis apžvalgas dienraščiams, tiekiantis reklamines knygų anotacijas populiariesiems žurnalams, kurpiantis oficialias kalbas politikams, bendradarbiaujantis teatre, kine, televizijoje ir t. t. Šis poslinkis dažniausiai vertintas neigiamai, vadintas rašytojo profesijos diskreditavimu ir materialinių nepriteklių pasekme (vartota metafora apie rate bėgančią voverę), tačiau kartu egzistavo kita traktuotė, kuri nedramatizavo įvairiašakės humanitarinės veiklos ar net laikė ją savanoriškai ir programiškai prisiimama.

Pastarosios kultūrinės savivokos tipui būdingas pozityvesnis žvilgsnis į savo gyvenamą aplinką, didesnis pasitikėjimas nacionalinės literatūros tradicija, jam svetimas valkatos bohemičio ar besiskundžiančio menininko įvaizdis. Tai savotiškas „kultūrininkas“, individualiu kūrybiniu darbu (literatūriniu, kritiniu, analitiniu) kultūrai ir istorijai įsipareigojanti savimonė, kurioje dera saviraiškos siekis ir laisvai prisiimta atsakomybė. Jos punktyriškų požymių galima aptikti Platelio, Daunio, Ališankos, Ivaškevičius, Kvietkausko tekstuose.

Rita Tūtlytė yra pastebėjusi 50-ųjų gimimo kartos nuostatą veikti kultūroje pirmaisiais nepriklausomybės metais: „Gailius imasi leisti *Proskyną*, Daunys – *Regnum*, Arvydas Juozaitis – *Naująją Romuvą*. Kornelijus Platelis trumpam laikui tampa švietimo viceministru, ministru. Dauguma kūrėjų savo likimą susieja su tiesioginiu literatūriniu darbu, vertimais“⁴. Platelis 1990 m. oponavo tuometiniam kultūriniam pesimizmui: „Gyvename ne griuvėsiuose, turime neblogą literatūrą“⁵. Po dešimties metų poetas, eseistas, literatūrologas Kvietkauskas, kritikuodamas rašančiųjų aimaną ir įsišaknijusį nepilnavertiškumo kompleksą, pareiškė: „nenoriu neobaroko“⁶. Jam patrauklesnė laikysena, kai „jaunas poetas visų pirma – intelektualinio elito, o ne kokios atskiros subkultūros narys“⁷. Tokia menininko

¹ Donaldas Kajokas, *Dykinėjimai*, Vilnius: Regnum fondas, 1999, p. 17.

² Gintaras Grajauskas, *op. cit.*

³ Valdemaras Kukulas, „Šimtas literatūros rūpintojėlių“, *Metai*, 1991, Nr. 10, p. 186.

⁴ Rita Tūtlytė, „Gėlių vaikai“ ir „blogio gėlės“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra /1988–2002/*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 101.

⁵ Kornelijus Platelis, „Ar tik griuvėsiuose gyvename?“, *Literatūra ir menas*, 1990, gruodžio 29.

⁶ Mindaugas Kvietkauskas, „Nenoriu neobaroko“, *Metai*, 2001, Nr. 2, p. 111-114.

⁷ *Idem*, „Šių dienų poetas: įvaizdžio krizė?“, *Literatūra ir menas*, 1996, spalio 19.

samprata kaip „gėdingų“ neatmeta kitų darbų greta literatūrinės kūrybos: „Jeigu tu sugebi ‚nechaltūvindamas‘ kurti literatūrą, tai gali profesionaliai dirbti, pavyzdžiui, ir žurnalisto darbą. Žmogus, sugebantis tvarkytis su kalba, žodžiais, tikrai gali rasti ne vieną nišą, ne vieną galimybę užsidirbti duoną“¹.

Savo profesija pasitikinčio bei kryptingai ir išradingai kultūroje veikiančio rašytojo tipą reprezentuoja Ivaškevičiaus tekstai, kurie bendrame kontekste išsiskyrė optimistine menininko gyvenimo 10-ajame dešimtmetyje interpretacija. „Nėra jokių receptų, kaip išlikti, jokia valstybinė ar visuomeninė programa, skirta puoselėti ‚gimusius rašyti‘ nepadės. Kiekvienas turi atrasti tą kelią pats ir stengtis neišklysti; štai iš tų ieškojimų, iš tos patirties ir formuojasi rašytojo savitumas“². Jo susikurtas menininko „veiklos modelis“ grįstas kūrybiniu bendradarbiavimu su kitais menais (pavargus nuo rašymo, pasinerti į kiną ar teatrą, pastaruosiuose pasiilgus ramybės – grįžti prie knygų³).

Panašią rašytojų savivokos orientaciją pokomunistinėje Lenkijoje pastebėjo Marcinas Wiecek (Marcinas Viečorekas): „aiškiai jaučiamas tradicijos poreikis ir stengimasis su sava estetika įsišaknyti bendroje kultūroje, kas jau reiškia tapatybės ieškojimą truputį toliau nei savoje, artimoje istorijoje ir tinkamiausio saviraiškos metodo, savojo poetinio ‚aš‘ paieškas“⁴.

Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 150–171.

¹ Arnas Ališauskas, „Dar kartą 10 klausimu rašytojams“, *Nemunas*, 1999, Nr. 3, p. 7.

² Marius Ivaškevičius, *op. cit.*

³ *Ibid.*, p. 6.

⁴ Marcinas Wiecek, „Poetų debiutai“, iš lenku k. vertė Skirmantė Ramanauskaitė, eilėraščių vertė Rasa Rimickaitė, *Literatūra ir menas*, 1996, kovo 30.